

Romák 64 év felett Pillanatkép a roma idősek helyzetéről és kihívásairól

Betekintő

A társadalom öregedési folyamata a roma népesség körében is zajlik. Míg az előző generációkban kevesen éltek meg a nyugdíjas kort, addig a mostani középidősek élettartama várhatóan emelkedni fog (Habicsek et al., 2019). Kutatásunkban a roma idősek helyzetét és az idősellátással kapcsolatos attitűdjüket mértük fel. A közvélekedéssel ellentétben a megkérdezett romák nagyrésze nem többgenerációs családban él, hanem egyedül vagy párjával. Emellett családi kapcsolataik erősek, így számíthatnak gyermekeik támogatására. Ugyan még többségük önellátó, tehát nincsenek komolyabb egészségügyi problémáik, azonban komolyabb segítségigény esetén továbbra is otthonukban maradnának. Az idősek otthonába való költözéstől a legtöbben idegenkednek, így az otthonról elérhető szociális ellátásokat vennék igénybe. Viszont a megkérdezettek jellemzően szűkös anyagi forrásokkal rendelkeznek, így a fizetős szolgáltatások kevésbé lesznek elérhetők számukra.

Amennyiben az előrejelzések szerint alakul a roma lakosság demográfiája, az idősödő romákat is veszélyezteti az elmagányosodás. Szükség esetén pedig inkább a helyben elérhető és térítésmentes szolgáltatásokat fogják igényelni – amelyre az ellátó rendszernek is szükséges lehet felkészülnie.

Bevezetés

Az idősödés korunk egyik demográfiai kihívása, amely mind a családok, mind a szociális rendszer ellátási feladatait növeli. Ez a tendencia a roma népességet is érinti. Az előrejelzések alapján arra számíthatunk, hogy a következő évtizedekben emelkedni fog az idős cigányok száma, ezáltal pedig megnő az időskori ellátásra szoruló roma lakosság aránya. Csakhogy erre sem az ellátórendszer, sem maguk a romák nincsenek felkészülve. Jelenleg meglehetősen alacsony a szociális idősgondozásba kerülő romák aránya, mivel a tradicionálisan együtt élő családok gondoskodnak idősebb rokonaikról, illetve a korai halálozás miatt sokan meg sem élik ezt a kort. De a hagyományosnak tekinthető

háromgenerációs együttélés gyengülése mellett az élettartam növekedésével az idősödő roma népesség felveti a jövőbeni ellátásuk kérdését, azt, hogy az időskori függőségük növekedésével kitől és milyen támogatásban részesülnek.

Kutatásunk során kérdőíves vizsgálat keretében nyugdíjas korú (65 év feletti) roma időseket kérdeztünk meg 2021 novemberében jelenlegi helyzetükről, segítségforrásaikról, az időseket célzó szociális ellátásokról és az időotthonnal kapcsolatos véleményükről, hogy képet kaphassunk arról, mi is jellemzi a jelenlegi idős roma korosztály anyagi, szociális és ellátásokkal kapcsolatos helyzetét.

Szakirodalmi áttekintés

Korunk egyik legnagyobb kihívása a demográfiai változás, amelyet a fejlődő országokban a népesség növekedése, a fejlett országokban viszont a társadalom öregedése okoz. Ugyan az elmúlt évtizedek gazdasági fellendülése, az egészségügyi ellátás

fejlődése, ezáltal pedig a jólétben való növekedés hozzájárult az élettartam emelkedéséhez, ezzel együtt a születésszámok csökkenése miatt növekedett a társadalom idős tagjainak aránya. 2021-ben az Európai Unió tagállamaiban a 80 évet

meghaladó lakosság aránya 6%-ot tett ki, további 14,8%-ot pedig a 65-79 év közöttiek.¹ Az idősödő népesség növekedése mind hazai, mind európai szinten erősödni látszik, számítások szerint 2070-re a 65 éven felüliek aránya eléri majd a 29%-ot (European Commission 2017). A születéskor várható átlagos élettartam hazánkban a legfrissebb,

A hazai romák és demográfiájuk

A hazai lakosság átlagos adataitól némileg eltérnek a roma populáció mutatói. Hazánkban a 2011-es népszámláláskor 315 583 fő vallotta magát romának⁴, bár egyes becslések szerint számuk 800 000 körül lehetett (Pénzes et al., 2018). A cigány közösség korfája piramis alakú, vagyis a magas gyermekszám mellett alacsony az idősek aránya. Szociális helyzetük és egészségügyi állapotuk miatt átlagos élettartamuk hozzávetőlegesen tíz évvel alacsonyabb, mint a nem romáké (Babusik, 2007; Forray R., 2018), aminek hátterében a romák általánosan rosszabb szociogazdasági helyzete, egészségtelenebb életkörülménye és életmódja áll – bár ez az elmúlt években javulni látszik (Sándor et al., 2017; Ádány, Sándor, 2019). A 2011-es népszámlálás szerint a roma népesség 4,6%-a, csaknem 15 ezer fő (14 573) tartozott a 60 éves és idősebbek

2021. évi adatok szerint 74,10 volt², ugyanakkor a férfiak rosszabb halálozási mutatói miatt az idősek korcsoportjait vizsgálva egyre nagyobb női arányt láthatunk – míg a 65-79 évesek 59%-a nő, addig a 80 éven felüliek körében már 70%-ot tesznek ki³.

közé – közülük csupán 4 390 fő volt hetven éven felüli (KSH, 2014). Ha a teljes népességet nézzük, akkor a 60 évesek és idősebbek alig 1%-a (0,63%-a) került ki a romák közül. Az Európai Unió által 2016-ban végzett kisebbségekkel kapcsolatos kutatásában a megkérdezett magyarországi romák már 14%-a volt nyugdíjas a saját bevallása szerint (European Union Agency for Fundamental Rights, 2018), vagyis a romák között is egyre magasabb az idősek aránya. Habcsek és munkatársainak (2019) prognózisa szerint 2061-re nemcsak a hazai roma népesség nő majd tovább részben a többségi társadaloménál magasabb termékenysége miatt, hanem számíthatunk ezzel párhuzamosan az idősebb korcsoport növekedésére is. Ekkorra a 60 éven felüliek arányát 21-22%-ra becsülik (180-290 000 fő) a roma népesség körében.

Idősek ellátása

Az idősebb családtagok sok esetben támasz és segítségforrás a fiatalok számára. A tapasztalat és problémamegoldás mellett anyagilag és fizikailag is nagy segítséget tudnak nyújtani, különösen az unokák gondozásában, felügyeletében. Viszont ahogy az idősödő családtagok egészségi állapota romlik, úgy a segítség iránya megfordul, és a fiatalabb generációra hárul az idős rokonok gondozása. Nehéz pontosan meghatározni, hányan vállalnak aktívan részt beteg vagy idősebb családtagjaik gondozásában. A KSH adatai szerint 2018-ban 277 ezer fő gondozott beteg vagy idős hozzátartozót,

vagyis a 18-65 éves korosztály 4,5%-a⁵, bár a becslések szerint a teljes lakosságban kétszer ennyien is lehetnek, akik ilyen jellegű segítséget nyújtanak családtagjaik számára (Gyarmati, 2019). Európai szinten a 2016-os európai életminőség-felmérésből ugyanis az látható, hogy a magyar lakosság 18%-a gondozta beteg vagy idős hozzátartozóját, ez az arány jóval magasabb, mint amit a hivatalos statisztikai adatok mutatnak (European Commission, 2018). Hazánkban az otthoni gondozók között arányaiban többen vannak a házasok, a nők, a középfokú végzettséggel rendelkezők,

¹ Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digipub/demography/bloc-1c.html?lang=en>

² KSH, https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0001.html

³ KSH adatai alapján saját számítás https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0003.html

⁴ KSH, 2011-es népszámlálás, nemzetiségi adatok: https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_nemzetiseg

⁵ KSH, 15 éves és idősebb beteg, illetve idősgondozási kötöttséggel rendelkező 18–64 éves népesség demográfiai jellemzői gazdasági aktivitás szerint nemeként, 2018. II. negyedév

https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_csalkot9_11_15.html

⁶ U.a.

⁷ KSH, https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo00026.html

a területi adatokat nézve pedig az ország északi területén élők. Csúpn 12%-uk részesül ápolási díjban, míg 62%-uk semmilyen ellátást nem kap⁶. A családi kapcsolatokat tekintve az látható, hogy a férfiakat inkább házastársuk, a nőket pedig jellemzően lány gyermekük ápolja, ezzel összhangban pedig az idősebbek házastársukat, a fiatalabbak pedig idős szüleiket gondozzák (Monostori & Gresits, 2018).

A családok mellett az állam is aktív szerepet vállal az idősök ellátásában. Az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és ellátásokról meghatároz szociális alapszolgáltatásokat és szakosított ellátásokat, amelyeket az önkormányzatokkal együtt biztosítanak. Ilyen többek között az étkeztetés, házi segítségnyújtást és ápolást, gondozást nyújtó intézmények, lakóotthonok. Ezek a szolgáltatások alapvetően nagy segítséget jelentenek az idősök és hozzátartozóik számára, viszont a rendszer szűk kapacitása (pénzbeli és humán erőforrás hiányában) nem tudja kielégíteni az amúgy egyre növekvő szükségleteket. A házi segítségnyújtás és étkeztetés a legtöbb településen elérhető (akár egy közeli, központi településről ellátva), viszont a naplali ellátást nyújtó vagy bentlakásos intézmények arányaiban kevés időst tudnak fogadni. Ugyan az időskorúak otthonában ellátottak száma 1993-ról 2021-re közel duplájára emelkedett (30 155-ről 53 443-re⁷), viszont 2019-ben a várólistákon ösz-

szesen 27-31 ezer jelentkező szerepelt (Várakozók jelentése 2019. január-június). Becslések szerint ez a szám 10 ezer fővel magasabb is lehetne, csak a hosszú, megközelítőleg 2 év várakozási idő miatt sok idős nem adja be a jelentkezési kérelmet. Mivel a felvétel egy pontrendszer alapján történik, így tulajdonképpen a legnagyobb gondozási szükséglettel rendelkezők kerülnek be az otthonokba, ezáltal a bentlakók többnyire tartósan betegek, tehát szakápolásra szorulnak, vagy testi, szellemi fogyatékkal élnek – hallás-, látásvesztés, térbeli és időbeli tájékozódásvesztés, önellátásra képtelenség, illetve megközelítőleg egynegyedük demenciával küzd (Gyarmati 2019).

A 2016-os mikrocenzus adatai szerint a 65 éves és annál idősebbek 31%-a élt egyedül. Az egyedüllét rizikófaktor mind gazdasági, mind egészségügyi szempontból, így közülük kerülnek be nagyobb arányban gondozást nyújtó bentlakásos intézményekbe. Az egyedül élők oka elsősorban az özvegyülés, ami a férfiak magasabb halálozási arányszáma miatt nagyobb arányban érinti a nőket. Az egyedül élők vizsgálatakor fontos figyelembe venni, hogy van-e olyan családtagjuk, akire számíthatnak. A 2016-os Életünk fordulópontjai adatfelvételben szereplő idősök 10%-ának nem volt gyermeke – amibe a már elhunyt gyermekek is beletartoztak –, ez a férfiakat nagyobb arányban érintette, mint a nőket (Monostori & Gresits, 2018).

Módszerek

Előzetes ismeretek híján feltáró jelleggel próbáltunk képet kapni a nyugdíjas korú, vagyis a 65 éves és idősebb roma idősök helyzetéről. A legmegbízhatóbb adatforrásnak ugyanis a roma lakosságra vonatkozóan a legutóbbi népszámlálás elérhető adatai tekinthetők, amelyek jelenleg több mint tíz évvel ezelőttiek, és önbevalláson alapulnak. A demográfiai alapadatokon túl csak kisebb léptékű kutatások gyűjtöttek információkat a romákról, de egyik sem fókuszált kifejezetten az idősekre. Mivel egy kis létszámú populációt szeretünk volna elérni, ezért ismeretsegeken keresztül, illetve hólabda módszerrel⁸ kerestünk alanyokat az adatfelvételhez, amely 2021 novemberében zajlott. A kutatás során az országos jellemzők vizsgálatára fókuszáltunk, nem törekedtünk a területi

különbségek számbavételére. Az így elért időseket kérdőív formájában, kérdezőbiztosok segítségével vontuk be a kutatásunkba. A mintavétel jellegéből adódóan a kutatás nem tekinthető reprezentatívnek, és az alacsony elemszám miatt összetettebb statisztikai összefüggések kimutatására sem alkalmas, de a hasonló jellegű adatok hiánya miatt mégis hiánypótló, irányadó lehet.

Összesen 55 fő válaszolt a kérdőívben szereplő kérdésekre, amelyben a szociodemográfiai adatokon túl családi kapcsolataikra, fizikai állapotukra, illetve segítség igényükre és forrásaikra kérdeztünk rá, valamint mindezt kiegészítettük egy olyan blokkal, ami az idősök szociális ellátásával való kapcsolatát, különösen pedig az idősök otthonáról alkotott attitűdjüket vizsgálja.

⁸A már elért alanyokon keresztül, az általuk ismert 64 éven felüli roma személyeket kerestük fel.

Eredmények

A kutatás keretében 65 éves és annál idősebb romákat kerestünk meg, összesen 55 fő körében vettük fel az adatokat kérdezőbiztosok segítségével. A kitöltők közül 33 fő volt nő, 22 fő pedig férfi (60-40%), ami nagyjából tükrözi a vizsgált népességen belül tapasztalt arányukat⁹, illetve az országos (teljes népességre vonatkozó) adatokkal is hasonlóságot mutatnak (62-38%¹⁰). Átlagéletkoruk 71,64 év, ami tekintve, hogy a hetven éven felüli romák néhány ezren vannak, magasnak mondható, emellett meglepő még, hogy az életkort vizsgálva nincs lényeges eltérés a nemek között. A megkérdezettek közül 24 fő házasságban, kilencen elváltak, 18 válaszadónak pedig párja halála

miatt szűnt meg a házassága. Lakóhelyüket tekintve 29 megkérdezett lakik községben, míg városban 22-en, négyen vármegyeszékhelyen vagy a fővárosban élnek. A megkérdezett idős romák iskolázottsága nagyon alacsony, 39-en legfeljebb 8 osztályt végeztek (ez kb. 70%, míg az országos arány 48%¹¹ az adott korcsoportban), ami a nők körében jellemzőbb, ötből négyen válaszolták azt, hogy csak általános iskolába jártak, míg a férfiaknak a fele. Szakvégzettséggel 13 fő rendelkezik, de míg a férfiak közül kilencen, addig a nők közül csak négyen végeztek szakiskolát (ez kb. 40% és 12%, míg az országos arány 11%¹²).

1. táblázat: Válaszadók száma egyes demográfiai mutatók szerint (fő)

		Nő	Férfi	Összesen
Válaszadók (fő)		33	22	55
Családi állapot	nőtlen/hajadon	-	2	2
	házasságban	13	11	24
	élettársi kapcsolatban él	-	2	2
	elvált	7	2	9
	özvegy	13	5	18
Településtípus	falu (község)	18	11	29
	város	13	9	22
	vármegyeszékhely	1	1	2
	főváros	1	1	2
Legmagasabb iskolai végzettség	8 általános vagy kevesebb	27	12	39
	szakmunkásképző, szakiskola	4	9	13
	érettségi	1	1	2
	érettségi utáni szakképzés/felsőfokú szakképzés	1	-	1

A lekérdezés idején a roma idősek átlagosan 2,25 fős háztartásokban éltek, bár 21 fő élt egyedül, 18-an pedig házastársukkal vagy élettársukkal kettesben. Ezek az adatok nem támasztják alá a romákról alkotott több generációs együttélés sztereotípiáját, illetve azt láthatjuk, hogy az előregedő roma társadalmat is veszélyezteteti az egyedül mar-

dás – leginkább válás vagy özvegyülés esetén (minkben ez 6 és 14 fő). A női válaszadók közül 33 fő közül 14-en élnek egy fős háztartásban, míg a férfiak esetében 22 megkérdezettből csak heten jelölték ezt a választ. A megkérdezettek közül 17-en élnek gyermekeikkel egy háztartásban, unokájukkal pedig 10-en. Az idősek többségének van

⁹A 2011-es népszámlálás adatai alapján 44-56%-os a 60 éven felüli roma férfi-nő arány.

¹⁰KSH 2021-es adat

¹¹KSH: Mikrocenzus 2016, 4. Iskolázottsági adatok (2017)

¹²Ua.

stabil lakhatása, hiszen 41-en saját ingatlanban, öten pedig közeli rokonuk tulajdonában lévő házban vagy lakásban laknak. A lakások körülményeit átlagosan 3,35-re értékelték azon a skálán, ahol az ötös képviselte a kifejezetten jó értéket, és csak négyen válaszolták azt, hogy kifejezetten rossz lakásviszonyok között élnek.

2. táblázat: Válaszadók száma együtt élő családtagok és a lakóingatlan tulajdonosa szerint (N=55 fő)

		Nő	Férfi	Összesen
Együtt élő családtagok	egyedül él	14	7	21
	háztárs	10	9	19
	gyermek	11	6	17
	élettárs	-	4	4
	unoka	5	5	10
	egyéb rokon	6	5	11
Ingatlan tulajdonosa	saját	27	14	41
	rokon	3	2	5
	egyéb	6	3	9

Az országos, teljes népességre és a különböző nemzetiségekre vonatkozó termékenységi adatokból jól látható, hogy a romák több gyermeket szülnek a nem romákhoz képest. Ezzel összhangban a Hungarostudy roma válaszadóinak 89% több testvérrel is rendelkezett (Pári-Palagyi, 2022). Ugyan a gyermekszámok csökkenő tendenciát mutatnak mind a roma, mind a nem roma népesség körében, a most nyugdíjas korban lévő roma nők átlagos gyerekszám 4-5 közötti, szem-

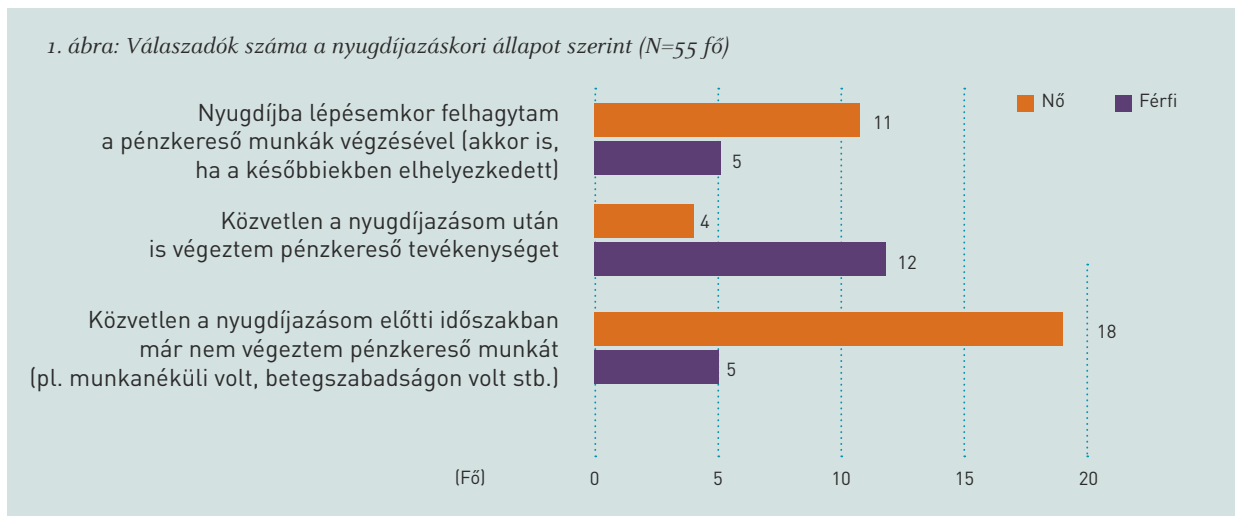
ben a nem romák 2 alatti gyermekével (KSH, 2015). Ennek ellenére a mintánkban szereplő idősök fele (27 fő) legfeljebb két gyermekkel rendelkezik, és a megkérdezett 55 roma idős közül csak 19-en számoltak be arról, hogy négy vagy ennél több gyermekük van. A csökkenő termékenység a fiatalabb generáció gyermekvállalásán is látszik, mivel a megkérdezettek felének legfeljebb három unokája van.

3. táblázat: Válaszadók száma gyermekszám és unokák száma szerint (N=55 fő)

		Nő	Férfi	Összesen
Gyermekek száma	egy sem	0	1	1
	egy	4	0	4
	kettő	16	6	22
	három	4	5	9
	négy vagy több	9	10	19
Unokák száma	egy sem	0	1	1
	egy	2	1	3
	kettő	6	2	8
	három	8	8	16
	négy vagy több	17	10	27

A megkérdezettek mind nyugdíjasnak vallották magukat, bár a jogosultság típusára nem kérdeztünk rá. Tízből hárman a nyugdíjazásukkor hagytak fel a munkavégzéssel, míg szintén ennyien a nyugdíjazásuk után is dolgoztak még, viszont tízből négyen közvetlenül a nyugdíjazásuk előtt már nem dolgoztak. Negyedük jelenleg is keresőtevékenységet folytat.

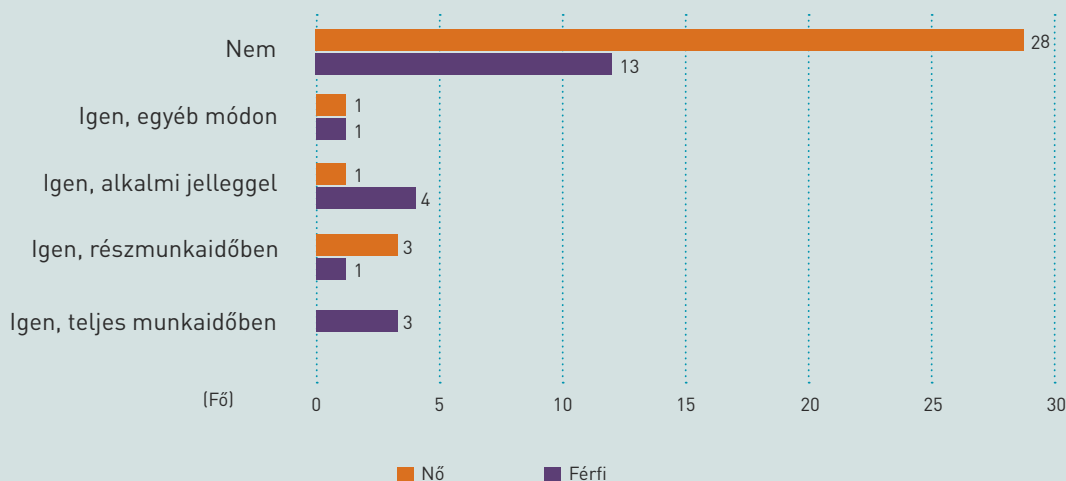
1. ábra: Válaszadók száma a nyugdíjazáskori állapot szerint (N=55 fő)

Az adatfelvétel idején az 55 megkérdezett közül 14-en végeztek még valamilyen pénzkereső tevékenységet. A 22-ből csupán három férfinak volt teljes állása, a többiek részmunkaidőben dolgoztak vagy

alkalmi munkát végeztek. A nők között arányai-ban az előbbinél kevesebben voltak aktívak a munkaerőpiacon, hiszen 33 női válaszadó közül 5 fő keresett nyugdíja mellett pénzt.

2. ábra: Válaszadók száma pénzkereső tevékenység szerint (N=55 fő)

A nők alacsonyabb munkaintenzitása a háztartások bevételein is látszik. Ugyan a jövedelemre háztartásonként kérdeztünk rá, de még így is felét meghaladó azok aránya (33 fő közül 25, akiknek havi nettó bevétele nem haladja meg a 140 ezer forintot.) A nők körében 17 főnek ennél alacsonyabb a jövedelme, szemben a férfiakkal, akiknél a 22 megkérdezettből nyolc főről állapítható meg ugyanez. A kevesebb bevétel jellemzőbb az egy fős háztartásokra, a 21 egyedül élő roma idősből 15 él legfeljebb havi 140 ezer forintból, de a három vagy ennél több fővel rendelkező háztartásban élő

idősek közel fele is (15 főből 6) ekkora összegből fedezi a kiadásait. Ezzel összhangban 30-an nyilatkoztak azt, hogy beosztással épphogy kijönnek a bevételeikből vagy havonta anyagi gondokkal, nélkülözéssel küzdenek, és csak öten választották, hogy gondok nélkül élnek. Viszont országos viszonylatban a többség nem gondolja, hogy rossz körülmények között élne, egy tízes skálán átlagosan 4,8-ra értékelték anyagi helyzetüket, és csak a megkérdezettek egyötöde jelölt 3-as vagy annál rosszabb értéket.

4. táblázat: Válaszadók száma jövedelem és egyháztartásban élők száma szerint (N=48 fő)

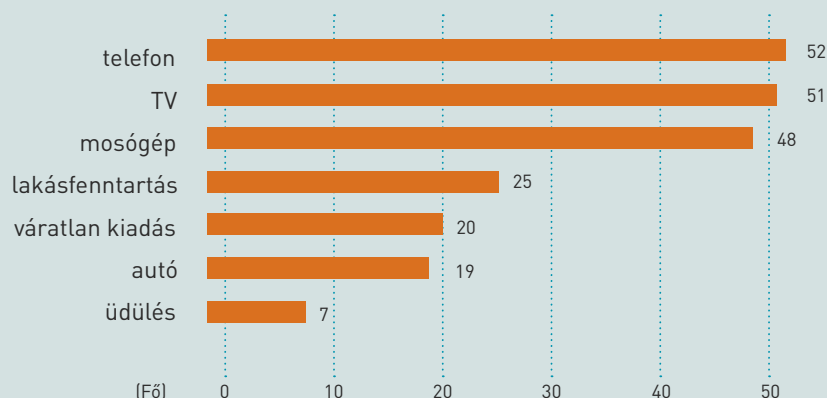
Havi nettó jövedelem	Egy háztartásban élők száma					
	egy	kettő	három	négy	öt	nyolc
70.000 Ft alatt	2	-	1	-	-	-
70.001 Ft – 140.000 Ft között	13	4	1	4	-	-
140.001 Ft – 200.000 Ft között	3	7	-	-	-	-
200.001 Ft – 400.000 Ft között	1	2	3	1	1	2
400.001 Ft – 600.000 Ft között	-	2	-	-	-	-
600.000 Ft fölött	-	1	-	-	-	-
Összesen	19	16	5	5	1	2

Az eddigi adatokból láthatjuk, hogy az idős romák hátrányosabb helyzetben vannak, mint az idős roma férfiak, ugyanis körükben több az özvegy, többen élnek egyedül, jellemzőbb rájuk az alacsonyabb iskolázottság és alacsonyabb jövedelem, kevesebben dolgoznak és többen laknak kisebb lélekszámú településen, községben.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy a háztartások rendelkeznek-e a fontosabb háztartási eszközökkel, illetve, hogy állni tudják-e a nagyobb költségekkel járó kiadásokat.

Telefonja csupán három, televíziója pedig négy megkérdezettnek nem volt, és csak hét háztartás nem rendelkezett mosógéppel. A lakás alapvető költségei már a válaszadók több mint felének nehézséget okozott, a megkérdezettek harmadának volt csak fedezete a váratlan kiadásokra. 19 fő válaszolta azt, hogy fenn tud tartani egy autót, egy hetes nyaralásra viszont csak heten tudnak elmenni egy évben a válaszadók közül.

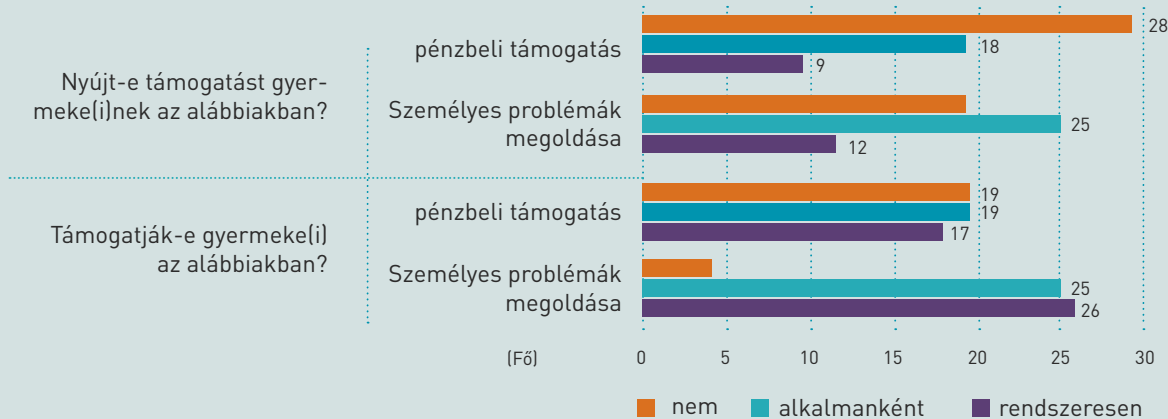
3. ábra: Felsorolt háztartási eszközökkel rendelkező és nagyobb kiadásokat finanszírozni tudók száma (N=55 fő)

Az idősebb szülők komoly támaszai lehetnek a fiatal felnőtt gyermekeiknek mind anyagilag, mind személyes problémákban nyújtott támogatásaikkal. Viszont ugyanez elmondható fordítva is, ha az idősek rászorulnak, és gyermekeik képesek számukra támogatást nyújtani. Kérdőívünkben rákérdeztünk a segítségnyújtás gyakoriságára, arra, hogy nyújtanak-e támogatást gyermekeik számára pénzügyi vagy személyes problémák esetén, illetve, hogy kapnak-e ugyanilyen jellegű segí-

séget a gyermekeiktől. A válaszok alapján azt láthatjuk, hogy a megkérdezett idős romák személyes problémáikban korlátozottan, anyagilag még kevésbé támogatják gyermekeiket (kérdés, hogy egyáltalán mennyire lennének képesek erre), viszont a többségük számíthat a fiatalabb generációra, négy fő kivételével a személyes problémák megoldásában, 36-an pedig anyagi támogatásukban is részesülnek.

4. ábra: Megkérdezettek és gyermekeik egymásnak nyújtott támogatása (N=55 fő)

Egészségi állapot

Az időskor és a deprivált életkörülmények fokozott egészségromlással járnak. A romák egészségi állapota rosszabb a többségi társadalomhoz viszonyítva, az egészségügyi szolgáltatásokhoz nehezebben férnek hozzá, az azoktól való távolmaradásukat pedig az egészségügyi dolgozók előítéletes megnyilvánulásai is erősítik (Baráth, 2008). A kutatásunkba bevont roma idősök közepesnek, átlagosan 2,67-re értékelték egészségügyi állapotukat egy ötös skálán, ahol az ötös a nagyon jó testi állapotot jelentette, ami nem reprezentálja a romák kifejezetten rossz általános egészségi állapotát – vélhetően ez hozzájárult a magasabb életkoruk eléréséhez is. A közepes átlag ellenére csupán heten válaszolták azt, hogy jó vagy kifejezetten jó az egészségi állapotuk.

Rákérdeztünk arra is, hogy bizonyos hétköznapi tevékenységek elvégzése fizikai állapotukat tekintve mekkora nehézséget okoz számukra. Az étkezés senkinek nem okozott komolyabb problémát, a tisztálkodást, mosdóhasználatot, ágyból való felkelést és öltözködést a megkérdezettek

többsége nehézség nélkül vagy kisebb nehézséggel meg tudja oldani. A telefonálás 43 főnek nem okoz problémát. Az 55 megkérdezett közül 46-an nyilatkozták azt, hogy a főzés nem vagy csak kis nehézséget okoz számukra, 38-an pedig a vásárlást is megoldják (bár a kérdésből nem derül ki, hogy a legközelebbi bolt milyen könnyen érhető el). A könnyű házimunkákat 43-an végzik el legfeljebb kisebb nehézséggel, viszont a nehezebb, ház körüli teendők már a megkérdezett idős romák több mint felének okoz gondot. Orvoshoz és szakorvoshoz való eljutásban 7 és 9 főnek van szüksége segítségre. (Ezt az egészségi állapoton túl, megnehezítheti az egészségügyi intézménytől való távoli lakhely, illetve az elérhető közlekedési formák és azok esetleges költségei.) Pénzügyeik intézéséhez 10 fő igényel mindenképpen segítséget. Mindebből azt láthatjuk, hogy idős koruk ellenére a legtöbben még önellátók, és inkább a fizikai erőnlétet vagy utazást igénylő teendőkben szorulnak támogatásra.

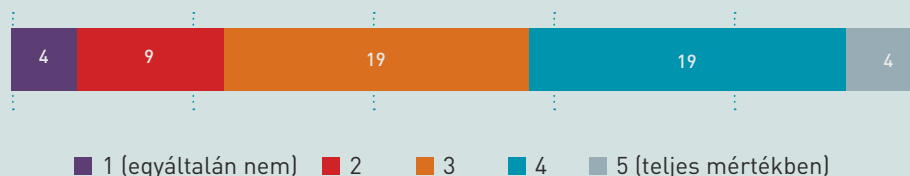
5. táblázat: Hétköznapi tevékenységekben való korlátozottság, akadályoztatás érzése (N=55 fő)

Tevékenység	nem okoz nehézséget	kisebb nehézséget okoz	nagy nehézséget okoz	nem tudom egyedül elvégezni
Étkezés	46	9	-	-
Öltözködés	42	9	3	1
Ágyból felkelés	32	15	6	2
Zuhanyzás	37	15	1	2
WC használat	38	15	-	2
Telefonálás	43	8	2	2
Főzés	29	17	1	4
Bevásárlás	23	15	8	8
Könnyű házimunka	25	18	4	6
Nehéz házimunka	14	13	15	12
Orvoslátogatás	27	18	3	7
Szakorvoslátogatás	23	13	9	9
Gyógyszeradagolás	39	7	4	3
Pénzügyek intézése	26	11	7	10

Az adott életkörülmények és egészségi állapoton túl rákérdeztünk az idős romák életükkel való elégedettség és boldogság mértékére. A megkérdezettek válaszaikat egy ötfokú skálán jelölhették, ahol az 1-es jelentette az egyáltalán nem, az 5-ös

a teljes mértékben állítást. Az étellel való elégedettség esetében átlagosan 3,18, a boldogságnál 3,25 átlagértékeket kaptunk, amely a megkérdezettek közepes vagy inkább magasabb fokú elégedettségéből és boldogságából adódik.

5. ábra: Élettel való elégedettség mértéke (N=55 fő)

6. ábra: Boldogság mértéke (N=55 fő)

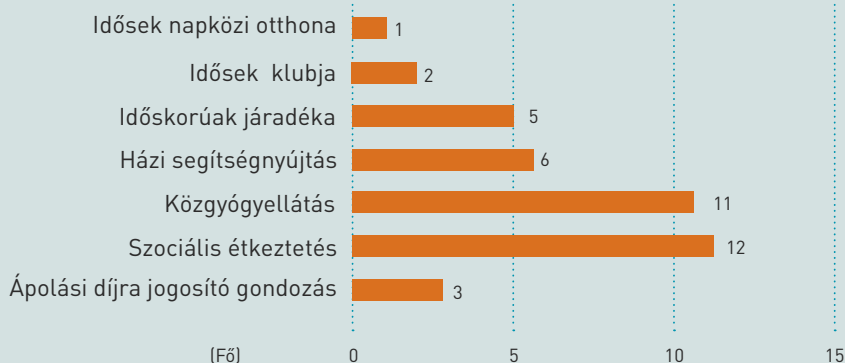

Szociális ellátások és segítségforrás

A szociális ellátórendszer egyes elemeit vizsgálva szintén azt láthatjuk, hogy az egészségi állapothoz kapcsolódó ellátásokat kevesebben, míg az anyagi támogatást többen veszik igénybe. Otthoni szakápolásra és bármikor hívható házi segítségnyújtásra senkinek nem volt szüksége a lekérdezés idejében, de igény szerinti házi segítségnyújtásban hatan részesültek. Napközbeni ellátást hárman

vettek igénybe. Öten részesültek önkormányzati segélyben, illetve 11 fő igényelt közgyógyellátást, amely a gyógyszerkiadások terheinek átvállalását jelenti. A szociális étkeztetést 12 fő veszi igénybe. Csupán három fő szorul folyamatos gondozásra, amelynek jogán hozzátartozója ápolási díjban részesül.

7. ábra: Igénybe vett szolgáltatások (N=55 fő)

Hazánkban az idős hozzátartozó gondozását elsősorban nők végzik – a szülőket inkább a lány gyermekeik, házastársi viszonyban pedig többnyire a feleség gondozza a férjet; az oldalági rokon gondozása pedig egyre kevésbé jellemző. A 2016-os Életünk Fordulópontjai adatfelvételtől az derül ki, hogy a nők nagyobb arányban is gondolják ezt inkább az ő feladatuknak, mint a férfiak (Monostori & Gresits, 2018). Ezzel összhangban a kutatásunk keretében megkérdezett roma idősek több mint fele (55 fő közül 30) gondolja úgy, hogy a gondozásra szoruló idős ellátása elsősorban a házastárs feladata, míg 18-an a gyermekeket jelölték meg, 13-an a lány-, 5-en a fiúgyermeket. A házas válaszadók közül (24 fő) 15-en nevezték meg házastársukat legfőbb segítségforrásként, heten pedig gyermeküket (ez adódhat a házastárs rosszabb egészségi állapotából). A már említett gondozói szerepekkel összhangban kilenc férfi jelölte meg feleségét elsődleges gondozónak (a házas férfiak száma 11), míg a női megkérdezettek közül csak hatan (13 házas nő szerepel a mintánkban). Nem rokon segítségforrást hárman jelöltek meg

(szomszéd, beteggondozó), mindhárman egyedül élnek. Gyermekeivel 17 fő él együtt, közülük kilencen jelölték meg fiú gyermeküket elsődleges segítségforrásnak, míg a gyermekeiktől külön élők (38 fő) közül csupán heten (18%). Lány gyermeküket a két csoportból négyen és kilencen nevezték meg leginkább támogató személyként, ami az arányaikat nézve megegyezik. Ebből arra következtethetünk, hogy a roma idősek inkább fiú gyermekeikkel élnek egy háztartásban, és élvezik támogatásukat, viszont a külön élő szülőnek való segítségnyújtás nagyobb arányban jellemző a lánygyermekre. Ez az egyedülálló segítségforrásában is látszik, ugyanis közel felüknek, kilenc főnek lányaik jelentik a legfőbb támogatót, míg fiaikat ötten nevezték annak. Ketten válaszolták azt, hogy nincs szükségük segítségre – mindkettő férfi, és feleségükkel kettesben élnek.

Arra a kérdésre, hogy ha szükségük lenne rá, akkor könnyen vagy nehezen kapnak vagy kapnának segítséget, 33-an válaszolták azt, hogy könnyen vagy nagyon könnyen, viszont 13 fő nyilatkozta azt, hogy nehezen vagy nagyon nehezen.

6. táblázat: Legfőbb segítségforrás (N=55 fő)

Kitől kapja a legtöbb segítséget?							
	összesen	nő	férfi	egyedül él	nem egyedül él	gyermekével együtt él	gyermekével nem él együtt
házastársa/párja	15	6	9	0	15	2	13
fia	16	11	5	5	11	9	7
lánya	13	9	4	9	4	4	9
unokája	4	4	0	3	1	1	3
egyéb	4	3	1	3	1	1	3
Összesen	52	33	19	20	32	17	35

Hétköznapi tevékenységek és a családi kapcsolatok intenzitása

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a megkérdezett roma idősek mivel töltik mindennapjaikat, milyen tevékenységeket végeznek. A legelterjedtebb időtöltés a rádióhallgatás és a televíziós műsor nézése volt, a megkérdezett idős romák közül szinte kivétel nélkül mindenki (51-en) végezte

ezt a tevékenységet a kérdezést megelőző hónapban. A megkérdezettek fele aktív volt a ház körüli teendőkben, az állatok vagy a kert gondozásában. A válaszadók közel fele segített gyermekeiknek, unokáiknak a kérdezést megelőző egy hónapban legalább egyszer, akár a háztartási feladatokban,

akár unokák felügyeletében. A kutatásban résztvevő 55 ember közül 22 fő használta az internet adta böngészési és kapcsolattartási lehetőségeket, míg olvasással, rejtvényfejtéssel 15-en töltötték idejüket. Az előbbinél kevesebben, 13-an végeztek pénzkereső tevékenységet, de önkéntes munkában vagy közéleti tevékenységben csupán négy fő volt aktív. Közösségi programra minden negyedik, egyházi programra pedig minden ötödik idős ment, viszont kulturális intézménybe csupán három fő járt. Betegápolásról is csak hárman számoltak be, ami tekintve, hogy körükben a házastárs

ápolásának szükségessége merül fel, és a minta közel fele házastárs, alacsonynak mondható. Ebből feltételezhetjük azt is, hogy a válaszadók szorultnak inkább gondozásra házastársukkal szemben, de az ismert egészségi állapotukat tekintve valószínűleg inkább a házaspár mindkét tagja önellátó. A megkérdezettek több mint fele (30 fő) járt temetőben a lekérdezést megelőző egy hónapban, ami azt figyelembe véve, hogy az adatfelvétel novemberben, vagyis halottak napja után történt, nem tekinthetjük magas aránynak.

8. ábra: Elmúlt hónapban végzett tevékenységek (N=55 fő) – több válasz is lehetséges

Az időskor egyik nehézsége a magány, az egyedül maradás. Kíváncsiak voltunk, hogy ez mennyiben érinti a roma időseket, ezért arra kértük a megkérdezetteket, jelöljék meg, hogy melyik rokonukkal milyen gyakran találkoznak. Az egyenesági kapcsolatok intenzívnek bizonyultak, mivel a válasza-

dók közül 25-en nyilatkozták azt, hogy naponta találkoznak gyermekeikkel, a nem egy háztartásban élő gyermekeket tízen naponta, kilencen pedig hetente többször is látják. Unokájukkal a megkérdezett roma idősek közül 14-en naponta, 16-an hetente többször is találkoznak, a nem együtt élő

unokákat 7-en naponta, 14-en hetente többször is látják a válaszadók. Testvéreikkel öten tartják napi szinten a kapcsolatot, további harmaduk heti vagy havi rendszerességgel látogatják egymást. Más rokonnal 21-en találkoznak legalább havonta egy alkalommal. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a megkérdezettek aktív személyes kapcsolatot ápol-

nak közeli hozzátartozóikkal, vagyis nem jellemző rájuk az egyedül maradás. Viszont a barátokkal való személyes kapcsolattartás nem gyakori a megkérdezettek körében, egyharmaduknak van csak lehetősége minden hónapban találkozni barátaikkal.

7. táblázat: Különböző személyekkel való találkozások gyakorisága (N=55 fő)

Találkozások gyakorisága					
	naponta	hetente többször	havonta többször	évente többször	ritkábban, mint évente
gyermekkel	25	11	15	2	2
unokával	14	16	14	5	6
testvérral	5	7	9	11	23
egyéb rokonnal	1	6	14	13	21
baráttal	2	9	7	15	22

Intézményes elhelyezéssel kapcsolatos attitűdök

Az idősödés során egyre komolyabban merül fel a kérdés, hogy milyen segítségforrásokat tudnak igénybe venni az arra rászorulóknak. A megkérdezett 55 roma idős közül 36 fő ragaszkodik saját otthonához, és rendszeres segítségigény esetén az így elérhető forrásokkal oldaná meg helyzetét, míg kilencen választanák a rokonnal való összeköltözést. Mindössze tízen választották azt, hogy szociális otthonba költöznének, ha fokozott gondozásra szorulnának.

Ezzel csak részben összehasonlítható adatokat találunk az Életünk fordulópontjai kutatás adataiban, mely szerint az 55-69 éves korosztály hasonló arányban, 61%-ban választotta azt, hogy szeretne otthonában maradni, 30%-uk tudja elképzelni, hogy otthonba költözne, és csupán 5%-uk választaná a rokonnal való összeköltözést (Monostori & Gresits, 2018). Az arányok különbségében vélhetően generációs attitűdbéli eltérést láthatunk.

8. táblázat: Szükség esetén vágyott lakhatási forma (N=55 fő)

Rendszeres segítség igény esetén vágyott lakhatási forma	Fő
intézménybe költözni	10
rokonnal összeköltözni	9
önálló otthonban lakni és az így elérhető segítséget igénybe venni	36

Az idősök ellátásában komoly segítséget jelent az idősök otthona, ami biztosítja az arra rászorulóknak gondozását, ápolását. Viszont a családtól való elszakadás, a környezetváltozás, az intézményes keretek sok idősben idegenkedést váltanak ki. Szerettünk volna képet kapni arról, hogy a roma idősök hogyan vélekednek a bentlakásos szociális intézményről, így a kutatás keretében rákérdeztünk, hogy a válaszadók mit gondolnak az idős otthonokról, az esetleges ellenérzéseik mögött milyen gondolatok húzódnak meg. Ezt az általunk feltett kérdésekkel való egyetértés mértékével vizsgáltuk. Az állítások megosztóak voltak, az ötfokú skálán a szélsőséges válaszokra érkezett a legnagyobb arányú válasz. A tizenkét mondatból a skála pontszámait összeadva 12-60 közötti értékkel összesítettük az állításokra adott válaszokat, vagyis az otthonokról alkotott tartózkodó, negatív véleményeket. 9 fő (16%) minden állítással teljes mértékben egyetértett, ami az otthonok teljes elutasítását jelzi. Szinte minden állítással nyolcan értettek egyet (48-nál magasabb összérték), ami a bentlakásos intézménytől való idegenkedést takarja, míg 11-en a legtöbb állítással ellentétes véleményen voltak (12-24 közötti érték), vagyis nem utasítják el az idősök otthonának lehetőségét. Azzal az állítással, hogy nincs elég idősotthon, vagy az messze van lakóhelyétől, csupán negyedük

értett egyet, míg minden második megkérdezett elutasította azt. Érdekes, hogy ez az arány a falun vagy községben élők körében magasabb, közel kétharmados volt. Vagyis vagy nem számít a távolság az otthonba költözés szempontjából, vagy a lakóhelyükhöz közel működik időseket ellátó szociális intézmény. Az időotthonoktól 17-en idegenkedtek rossz híruk miatt, míg 20-an ezt egyáltalán nem tartják távontartó tényezőnek, vagyis talán inkább nincs a környezetükben olyan személy, akitől negatív véleményt hallhattak volna. Az otthonok körülményeiről, ellátási színvonalukról 14-en vélték azt, hogy nem megfelelőek, míg 19-en nem gondolták ezt problémásnak (bár tapasztalati forrásukra nem kérdeztünk rá). A környezet elítélő véleményétől több mint egyharmaduk félti a rokonait, aminek akkor lennének kitéve, ha intézeti elhelyezéssel oldanák meg idős rokonuk ellátását, szintén egyharmaduk viszont nem gondolja, hogy emiatt megbélyegzés érne családját. Az időotthonban történő ellátás költségtérítése a megkérdezett 55 idős roma közül 21-nek gondot okozna, míg 13-an nyilatkoztak azt, hogy az anyagi szempontok nem visszatartó

tényezők. Az önállóság feladásától és a családtól való elszakadástól 23 és 22 idős tart, míg 16 és 18 fő ez a felvetés nem aggasztja. Az intézmény szabályainak és rendjének megszokása, a közösségbe való beilleszkedés a megkérdezettek közel felében kelt aggodalmat, de ugyan ez a válaszadók egyharmadának nem jelentene problémát. Az 55 megkérdezett közül 23-an értettek egyet teljes mértékben azzal az állítással, hogy ha valaki beköltözik egy otthonba, onnan „nincs visszaút”, míg 11 fő nem így tekint erre az elhelyezési formára. A kiszolgáltatottságtól 24-en tartanak, 14-üket viszont ez az eshetőség nem befolyásolja az otthonba költözést illetően. Erős visszatartó tényező viszont a családtagok idegenkedése az intézményi elhelyezéstől, a válaszadók fele ezért nem (sem) költözne otthonba, míg 10 idős családja nem zárkózik el az intézmény nyújtotta lehetőségtől. Leginkább a megszokott környezet elhagyása az, ami az időseket igazán távol tartja a szociális intézménytől, 31-en jelezték, hogy az erre vonatkozó állítással teljes mértékben egyet értenek, míg csupán 9 fő lenne nyitott az új lakótérre.

9. táblázat: Idősek otthonával kapcsolatos attitűdöt befolyásoló tényezők (N=55 fő)

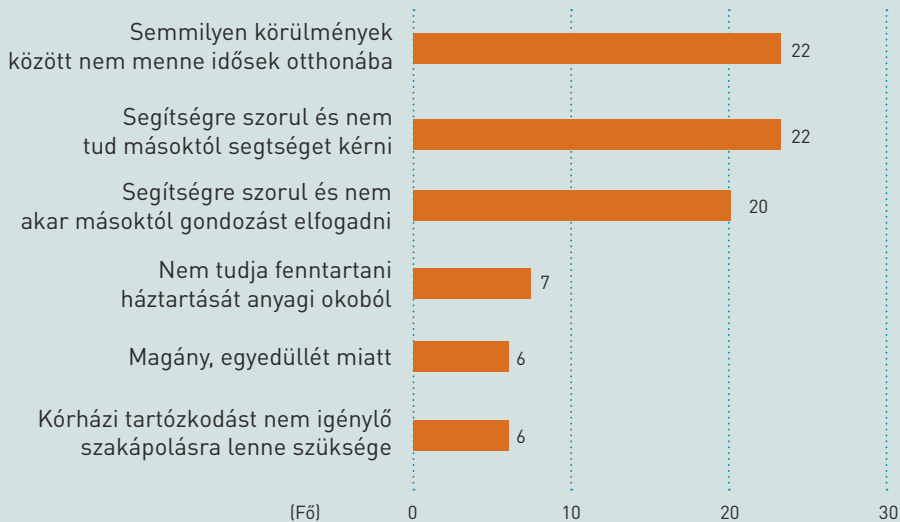
Idősek otthonával kapcsolatos attitűdöt befolyásoló tényezők						
	átlag	teljes mértékben	inkább igen	közepes mértékben	inkább nem	egyáltalán nem
nincs elég időotthon, messze van	2,42	15	2	4	4	30
rossz híruk van	2,8	17	2	9	7	20
nem megfelelőek a körülmények, az ottani ellátás színvonala	2,89	14	9	8	5	19
a környezetük elítéli azokat, akik szüleiket időotthonba „küldik”	2,96	20	1	9	7	18
lehet, hogy nem tudnám megfizetni	3,24	21	6	6	9	13
tartok tőle, hogy fel kellene adnom az önállóságot	3,24	23	3	9	4	16
attól tartok, hogy elszakadnék a családtól	3,25	22	9	3	3	18

Idősek otthonával kapcsolatos attitűdöt befolyásoló tényezők						
	átlag	teljes mértékben	inkább igen	közepes mértékben	inkább nem	egyáltalán nem
lehet, hogy nem tudnék alkalmazkodni, megszokni az ottani környezetet, az ottani szabályokat	3,31	25	5	5	2	18
általában nincs visszaút, ha beköltözik valaki	3,38	23	6	6	9	11
attól tartok, hogy kiszolgáltatott lennék	3,38	24	6	6	5	14
a családom idegenkedik ettől a megoldástól	3,6	27	6	5	7	10
lehet, hogy nehezen hagynám ott megszokott környezetemet, otthonomat, annak biztonságát	3,82	31	5	6	4	9

A megkérdezettek körében az idősothonokkal szembeni erős ellenérzést az is jelzi, hogy arra a kérdésünkre, hogy milyen körülmények között menne mégis idősök otthonába, 22 válaszadó nyilatkozta azt, hogy semmiképpen sem választaná ezt a megoldást. A további válaszlehetőségek közül közel ugyanennyien jelölték meg, hogy amennyiben segítségre szorulnak és nem tudnak másoktól

segítséget kérni (22 fő), vagy nem szeretnék azt elfogadni, akkor jelentkeznének a szociális intézménybe (20 fő), míg 7 fő tenné ezt abban az esetben, ha nem tudná magát anyagilag fenntartani. Hatan gondolták úgy, hogy ha egészségügyi ápolásra szorulnak, illetve magány vagy egyedüllét elkerülése végett költöznének idősök otthonába.

9. ábra: Otthonba költözés lehetséges okai (N=55 fő)

Diszkusszió

A modern társadalmakban általánosan javuló életminőség, ennek nyomán a várható élettartam növekedése, az egészségben és időskorban eltöltött évek kitolódása olyan társadalmi változásokat hoz, amelyek nyomán megnövekszik az igény a tartós időskori ápolás-gondozásra is.¹³ Bár a fenti tendenciák a roma népességet talán kisebb mértékben érintik, esetükben lassabb a változás, az előre számítások szerint 2061-re a hazai roma népesség növekedése mellett annak elöregedése is jellemző lesz. A 60 évnél idősebb roma lakosság létszáma 2021-ben országosan 71 800 fő volt, ami az előre számítások szerint 2061-ben már 180-290 ezer körülire emelkedik, ami azt jelenti, hogy a 2021-es 9,4%-ról 22%-ra nő a 60 évesek és idősebbek súlya, miközben csökken a fiatalok aránya (Habicsekne és mtsi, 2019). Ezen számok ismeretében is jól látható – és jelen kutatásunk is erre utal –, hogy az elöregedő romákat is veszélyezteti az egyedül maradás. Ez olyan eddig nem ismert problémákat vethet fel, amelyek új szakpolitikai intézkedések bevezetését igényelhetik.

Pilotkutatásunk a korábbi felmérések során tapasztaltakkal némileg ellentétes képet fest a családok együttélésével kapcsolatban, ugyanis adataink szerint a roma idős személyek 38%-a egyedül él. Ter-

mészetesen emellett fontos tényező, hogy tízből kilencen naponta, hetente vagy havonta többször látják gyermeküket, ezért nem érzik magukat magányosnak, és jellemzően a családon kívüli segítőkre sem szorulanak. Egészségi állapotuk is csak kis mértékben korlátozza őket, így az ápolási és szociális ellátásokat is – egyelőre – kevesen veszik igénybe. Viszont jövőbeni kilátásaikat több minden is gátolja. A szolgáltatások szűk kapacitása és területi korlátai a növekvő igényekkel szemben az arra rászorulóknak többségének kiszorulását eredményezheti, a fizetős szolgáltatások pedig a megfelelő nyugdíjjal és megtakarításokkal nem rendelkező romák számára nem, vagy csak korlátozottan lesznek elérhetőek.

Annak feltérképezésére, hogy ez a probléma mennyire csak a jövő problémája, további, szélesebb körben végzett kutatásra van szükség. Ennek során a körülmények és jelenségek mélyebb megismerése érdekében vizsgálni kell a 60-65 év fölötti romák területi és társadalmi mobilitását, lakás- és életkörülményeit, anyagi helyzetét és munkaerőpiaci elhelyezkedését. Ezek alapján körvonalazhatóbbá válhatnak azok a társadalmi változások, amik körükben is tetten érhetőek, és amelyekre a szakpolitikai intézkedéseknek is reagálniuk szükséges.

Összegzés

A népesség elöregedése a demográfiai minták változásával a romákat is egyre inkább érinti. Időskori függőségük újfajta kihívások elé állíthatják mind a családjukat, mind pedig az állami szolgáltatásokat. Ezzel kapcsolatban kevés tudással rendelkezik a szakirodalom, ezért kutatásunk hiánypótló és egyben témafelvető szándékkal indult pilot kutatás, mely olyan eddig a roma idősekkel kapcsolatos feltételezéseket kérdőjelez meg, melyeket eddig természetesnek véltünk. Adataink bizonyítják, hogy a mintánkban szereplő roma idősek egy részénél veszély az elmagányosodás, több idős él egyedül, vagy csupán házas- vagy élettársával. Az a

feltételezés, mely szerint a roma családok általában három generációs családmódelben élnek, megkérdőjeleződött. Amellett, hogy nem élnek együtt a családtagok egy háztartásban, a kölcsönös odafigyelés és a törődés jellemző rájuk. Ha segítségre szorulanak, a családra szeretnék számítani, akik ezeknek az elvárásoknak próbálnak megfelelni, az idősek bevallása szerint. Lakásukat, otthonukat nem hagynák el, akkor sem, ha segítségre lenne szükségük és a családtagok nem tudnának segíteni. Ekkor a helyi szociális ellátást vennék igénybe. Az idősothton által nyújtott szolgáltatásokkal és lehetőségekkel kapcsolatban nagy az elutasítás.

¹³Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2030

Felhasznált irodalom

- Ádány, R. & Sándor, J. (2019). Az északkelet-magyarországi telepszerű körülmények között élő cigány lakosság egészség-magartartása és egészségi állapota. *Magyar Tudomány*, 180(11), 1596-1611.
- Babusik, F. (2007). Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés. *Esély*, 1., 3-23.
- Baráth, Á. (2008). Kisebbségi idősök szociális helyzete, egészségi állapota és szubjektív jóléte Magyarországon, Horvátországban és Bosznia-hercegovinában: összehasonlító tanulmány. *Addiktológia*, 7(3-4), 251-272.
- European Commission (2017). *The 2018 Ageing Report. Underlying Assumptions and Projection Methodologies*. European Economy
- European Union Agency for Fundamental Rights (2018). Az Európai Unió második felmérése a kisebbségekről és a hátrányos megkülönböztetésről. Romák – Válogatott eredmények.
- European Commission (2018). *Informal care in Europe* (<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/96d27995-6dee-11e8-9483-01aa75ed71a1/language-en>, letöltve: 2022.08.09.)
- Eurostat. *An ageing population*. (<https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/demography/bloc-1c.html?lang=en>, letöltve: 2022.08.08.)
- Eurostat. *Population structure by major age group, EU-28, 2016-80 (% of total population)*. ([https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Population_structure_by_major_age_groups_EU-28_2016-80_\(%25_of_total_population\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Population_structure_by_major_age_groups_EU-28_2016-80_(%25_of_total_population).png), letöltve: 2022.08.08.)
- Föray R., K. (2018). Cigány egészség, cigány betegség – Mitől betegebbek? *Romológia*, 16-17., 9-20.
- Gyarmati, A. (2019). Idősödés, idősellátás Magyarországon
- Hablicsek, L., Hablicsekné Richter, M. & Lángi, T. (2019). A magyarországi romák népességszámának prognózisa regionális szinten 2061-ig. *Competitio*, XVIII., (1-2.), 39-47.
- KSH (2014). 2011. évi népszámlálás – 9. Nemzetiségi adatok, Budapest
- KSH (2015). A hazai nemzetiségek demográfiai jellemzői, Statisztikai Tükör